

MAGTYMGULYNYŇ GARAŞSYZLYK WE ÖZBAŞDAK DÖWLET TAGLYM-TAGLYMATLARY

Beýik türkmen şahyry we akyldary, türkmen edebi dilini baýlaşdyran Magtymguly Pyragynyň sygyrlary halkyň hakydasynda hemişelik orun aldy. Onuň sygyrlary iň wajyp edebi gymmatlyklaryň biri bolup, Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe-de öz ähmiýetini ýitirmän gelyär.

Magtymguly Pyragy geçmişiň ajaýyp akyldarlary Firdöws, Rudaky, Nowaýy, Nyzamy, Dante, Şekspir, Rustaweli, Puşkin ýaly dünýä derejesinde meşhur bolan söz ussatlarynyň hataryna goşuldy.

Magtymgulynyň sygyrlary öz halkynyň gündelik durmuşy, arzuw-hyýallary bilen, onuň çekýän jepasy, garaşsyzlyk we erkinlik ugrundaky göreşi bilen bagry badaşan eserlerdir. Onuň goşgulary soňraky türkmen nusgawy şahyrlary Keminäniň, Seýdiniň, Zeliliniň, Mollanepesiň, Mätäjiniň, Misgingylyjyň ajaýyp edebi ýadygärlikleriniň ylham çeşmesi bolup hyzmat etdi.

Magtymguly öz hyjuwly, şahyрана sözi bilen ynsany garaşsyzlyk we erkinlik hem bagt ugrundaky göreşe galkyndyrdy, haýyr işe, adalata çagyrdy, kezzaplygy, görüpligi, bikärligi, nalajedeyinligi rehim-siz ýazgardy. Şahyryň bu hyzmaty özünden soňky türkmen nusgawy edebiýatynyň, türkmen halkynyň ruhy medeniýetiniň, daýanjynyň özenine öwrüldi.

Magtymgulynyň öz eserlerini döreden zamanasy – XVIII asyr türkmen halkynyň taryhynda iň bir hasratly döwürleriň biridi. Kese ýurtly basybalyjylaryň çozuşlaryndan ýaňa türkmeniň giň ülkesinde at toýnaklarynyň sesi, gylyçlaryň şarkyldysy ýatmaýardy. Keseki ýurt talaňçylaryň üstesine, türkmen taýpalarynyň özara oňşuksyzlygam barha örç alýardy. Bu bolsa ýurdy içinden opurýardy, gaýry basybalyjlara garşy güýç birikdirip gaýtawul bermäge böwet bolýardy.

Beýik şahyryň gorgi baryny gören topragynda-da agzybirlik ýokdy. Ýaş başyndan onuň gözüniň göreni türkmen taýpalarynyň

arasyndaky agzalalyk bilen sütem boldy. Olam halkyň derdine dert goşýardy. Şol sebäpdenem, Magtymgulynyň bütün döredijiliginiň içinden eriş-argaç bolup geçýän esasy mesele halkyň agzyny birikdirmek arzuw-islegidi. Söz ussady öz taýpadaşlaryna, şol bir wagtyň özünde beýleki türkmen taýpalaryna ýüzlenip, joşgunly şygrylary ýazydyr.

Beýik Magtymgulynyň gozgan garaşsyzlyk we bütewi döwlet meselesi onuň eserleriniň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Oňa «Türkmeniň» goşgusyny okanymyzda-da, takyk göz ýetirýäris.

Akyldar Magtymgulynyň «Türkmeniň» goşgusyny bilmeýän adam ýokdur. Bu şygyr söz ussadyňyň iň meşhur we nusgalyk eserleriniň biridir diýip nygtap aýdardyk welin, «Magtymgulynyň meşhur däl eseri-de barmy?» diýen sowalyň öňümizde keserjekdigine gözümüz ýetik. Şol sowalyň juda ýerliklidigini boýun almagymyz gerek. Çünki beýik akyldaryň eserleriniň bir kysmy adamlaryň belli bir toparynyň hemrasy bolsa, başga bir toparyna başga topar okyjylar häli-şindi ýüz tutup, gündelik durmuşynda, kesp-kärleri bilen baglanyşykly ulanyp ýörler. Meselem, ýaşlar söýgi hakyndaky şygrylaryny eý görýän bolsa, kämil ýaşdaky adamlar pelsepewi mazmunly eserlerini öňe tutýarlar. Şu hasaby näçe uzaltsak, uzaldyp oturmaly. Şol bir wagtyň özünde, belli-belli eserler (olaryň sanyny takyk aýtmak kyn, belki ýüzlerçedir) ählumumy tanymallyga we aýratyn sarpa mynasypdyr diýip bellemek mümkin. Şolaryň içinde «Türkmeniň» goşgusynyň orun alyandygy ikuşsuz. Onuň birnäçe düýpli sebäpleri bar. Bize tanyş bolan özge milletleriň şygryýetinde öz topragy we milleti hakynda «Türkmeniň» goşgusy bilen «egin deňleşip» biljek, halk içine giňden ýaýran bir eseriň adyny tutup bilmeris. Bu bir. Ikinjiden, beýik akyldaryň «Türkmeniň» şygry diňe öz zamanasynyň eseri bolman, şu günlerimiziň hem şan-şöhratly eserleriniň biri bolmak bilen, türkmeni dünýä halklaryna tanadýan ajaýyp edebi ýadygärlikdir. Üçünjiden, bu şygyr hem türkmen häsiýetini we tebigatyny, hem özüniň şahyranalygy arkaly, şahyryň tutuş döredijiligini wagyz edýän nusgadyr. Dördünjiden, türkmenleriň şahyrana sungata uly sarpa goýýandygyny mälim etmekden ötri, şygryýetiň «mähek daşy» bolup, dörän gününden bäri hyzmat edip gelýär. Şygyr sungatynyň

we edebiýaty öwreniş ylmynyň ussatlary şu aýdylanlaryň üstüni ýene-de ýetirip biler. Ýagdaý şeýle bolansoň, bu goşgy barada, başardygymyzdan giňräk gürrüň etmegi makul bildik.

Akyldaryň «Türkmeniň» şygry «üç basgançakly» eser. Onuň birinji «basgançagy» türkmen tebigatyny, ikinji «basgançagy» türkmen ýigitlerini we gözellerini, üçünji «basgançagy» bolsa türkmen halkynyň gahrymançylygyny we Garaşsyzlyk baradaky taglymatlaryny suratlandyrýar. Bu «basgançaklar» birleşip, şahyryň watançylyk duýgy-düşünjelerini göz önünde janlandyrýar.

Goşgynyň birinji «basgançagynda» şeýle diýilýär:

Jeýhun bilen, bahry-Hazar arasy,
Çöl üstünden öser ýeli türkmeniň.
Gül-günçasy – gara gözüm garasy,
Gara dagdan iner sili türkmeniň.

Hak sylamyş, bardyr onuň saýasy,
Çyrypynşar çölünde neri-maýasy,
Reňbe-reň gül açar ýaşyl ýaýlasy,
Gark bolmuş reýhana çöli türkmeniň.¹

Pyragynyň turuwbaşdan tutuş türkmen topragyny – gündogar araçäkden günbatar serhedine çenli suratlandyrmagyna XVIII asyryň dagynyklyk ýagdaýyny nazara alyp baha bereniňde, dil bilen düşündirip bolmajak ynsanperwerligiň we belent ruhuň nyşany diýip kabul edip bolar. Türkmenler hernäçe dagynyk bolsa-da, özläriniň millet hökmündäki özboluşlylygyny ýitirmän gelipdir, her taýpa-tire aýry-aýrylykda duşmanlara gaýtawul beren bolsalar-da, milletiň dargap gitmezligi üçin söweşipdirler. Ine, beýik ussadyň ýokarky sözlerinden şulara meňzeş manyny okamak mümkin. Bu bir tarapdan. Ikinji tarapdan, beýik şahyryň turuwbaşdan tutuş Türkmenistan giňşligine ýüzlenmegi şygryň taýpa-tire çygyrdan çykyp, meseläni bütün ýurt möçberinde gozgajakdygyny mälim edýär. Jeýhun bilen Hazar deňzi

¹ Şol ýerde, I jilt, 9 s.

aralygyna ýaýylan toprak, esasan, sähralyk. Türkmeniň ýeli şol tämiz sähräniň üstünden ösýär. Diýmek, onuň ýelleri hem sähranyň we sähraýy adamlaryň kalby ýaly tämizdir.

Şu sähraýy topragyň gül-gunçasý şahyryň gara gözüniň garasy bolup, onuň durmuşyna röwşenlik çaýýar. Bu göçme manyly aňlatmanyň çeperçilik gymmatyny söz bilen aňladyp bolmaz. Şeýle inçe, şeýle täsin we şeýle özboluşly meňzetmäni diňe Magtymguly ýaly ussatlar aýdyp biler.

Ussat şahyryň «Hak sylamyş, bardyr onuň saýasy» diýen sözleriniň-de ullakan manysy bar. «Türkmen topragy – ozal-başda Allatagalanyň nazar salan topragy. Alla türkmen halkyny sylap, özüniň saýasyny bagyş edipdir.

Allatagalanyň sylan topragyndaky ýaýlalar gül açýar, nerdir maýasy çyrypynyşyp rahat gezýär, çöli güle-güläleге, parç bolan çemenlere örtülen. Şeýle toprakda, şeýle tebigatyň içinde ýaşamak ynsan üçin ullakan bagt. Ýöne ol toprakda rahat, bagtyýar ýaşamak üçin, topragyň asudalygy gerek, daşky duşmanlaryň zygiderli hüjümleriniň soňuna çykyp, parahat döwleti berkarar etmek gerek. Ony kim şeýle edip biler? Elbetde, türkmen halkynyň gerçek ogullary, olaryň birleşen güýji. Bu pikiri şahyr soňraky bentlerinde keşpli mazmunda äşgär edipdir:

Ol merdiň ogludyr, mertdir pederi,
Görogly gardaşy, serhoşdyr seri,
Dagda, düzde kowsa saýýatlar, diri
Ala bilmez, ýolbars ogly türkmeniň.

Göwünler, ýürekler bir bolup başlar,
Tartsa ýygyn, erär topraklar-daşlar,
Bir suprada taýýar kylynsa aşlar,
Göteriler ol ykbaly türkmeniň.¹

Beýik şahyr şygryň ikinji «basgançagynda» türkmenleriň garaşsyzlygyny üpjün edip biljek ýigitleriň waspyny edýär. Olar – mert pederlerden bolan mert ogullar. Olaryň aňyrsynda Görogly beg

¹ Şol ýerde, I jilt, 9 sah.

ýaly ägirtler bardyr. Olary saýýatlar dagda, düzde kowsalar-da alyp bilmezler, çünki olar ýolbars ogullarydyr.

Şular ýaly tarypa mynasyp türkmenleriň köňülleriniň, maksatlarynyň bir bolmagy gerek. Olar jemlenişip ýygyn gursalar, daglar-daşlar erär. Garaşsyzlygy berkarar etmegiň ýene bir şerti «aşlaryň bir suprada taýýar» kylynmagydyr. Şu bolsa esasy mesele bolup, şony amala aşyryp bolsa, onda türkmeniň ykbaly ýene-de göteriler. In bagtyýar milletleriň biri bolar.

Söz ussady bu ajaýyp goşgynyň üçünji «basgançagyny» – olaryň «bir supranyň daşyna üýşendäki» ýagdaýyny jikme-jik beýan edýär:

Gapyl galmaz, döwüş günü har bolmaz,
Gargyşa, ne zora giriftar bolmaz,
Bilbilden aýrylyp, solup, zar galmaz,
Daýym anbar saçar güli türkmeniň.

Tireler gardaşdyr, urug ýarydyr,
Ykballar ters gelmez, Hakyň nurudyr,
Mertler ata çykça söweş sarydyr,
Ýow üstünden ýörär ýoly türkmeniň.

Serhoş bolup çykar, jiger daglanmaz,
Daşlary syndyran, ýoly baglanmaz,
Gözüm gaýra düşmez, göwün eglenmez,
Magtymguly, sözlär tili türkmeniň.¹

Ýokarky bentlerden aýry-aýry setirlerine üns bereliň: «Gapyl galmaz, döwüş günü har bolmaz» diýen sözlerden «Habarsyz galmaz, söweş günü duşmandan asgyn bolmaz» diýen many gelip çykýar. Şahyryň bu sözleri şeýleräk ýagdaýy mälim edýär: Halkymyzyň häli-häzire çenli dagynyklykda ýaşalyp gelendigi sebäpli, bihabar bolup, üstüni duşmana basdyran halatlary az bolmandy. Netijede, duşmanyň güpbassy etmegi zerarly, milletimiz, ýagny aýry-aýrylykda taýpalarymyz uly pidalar çekip geldi. Birleşip bir döwlet gurulsa, ýigitle-

¹ Şol ýerde, I jilt, 10 sah.

rimizden düzülen ýygyn hemişe garaşylmadyk ýagdaýlara-da taýyn bolup durar we duşmandan asgyn gelmez diýlen ýaly many-mazmyn orta çykýar.

Söz ussadyňyň «Gargyşa, ne zora giriftar bolmaz» diýen sözlerine şeýle düşündiriş bermek mümkin: Garaşsyz döwlet gurlup, döwleti we milleti goraýan goşun dörediler. Ýöne ol goşun ejize ganym bolmaz, özi sürünmedigiň üstüne gitmez, söweşseler adalaty, howpsuzlygyny goramak üçin söweşerler. Şeýlelikde, olar gargyş almaz, ýaman gözlerden uzak durar diýmekdir.

Şahyryň «Bilbilden aýrylyp, solup, zar galmaz» diýen setiriň aňrsynda bütewi döwlet gurlandan soňra güllerimiz, ýagny gelin-gyzlarymyz öz söýgüli ýaryndan (bilbilinden) aýrylyp gözyaş dökmele bolmaz diýlen ajaýyp pikiri okamak mümkin.

Magtumulynyň «Tireler gardaşdyr, urug ýarydyr, Ykballar ters gelmez, Hakyň nurudyr» diýen sözleri bolsa guruljak ol döwlet milli döwlet bolar diýlen mazmuny ýşarat edýär. Çünki tireler dogandyr, uruglary bolsa olaryň jana-janydyr, şolar birleşse, döwlet juda güýçli bolar, olaryň watany we milleti birdir. Olar bir maksada gulluk ederler. Bir maksada gulluk edýän adamlara hemişe Allatagala kömek eder, özüniň nury bilen olaryň kalbyna şugla çäýar.

Söz ussadyňyň «Gözüm gaýra düşmez, göwün eglenmez, Magtymguly sözlär çaly türkmeniň» diýen sözleriniň hem çuň manysy bar. Bu jümlelerde gurulmaly şol döwlet gurulsa, başga bir adalatly jemgyýet küýsetmez, men häzirem özge bir ölkäniň haýrany däl, öz topragymyň we milletimiň aşygy, şonuň üçinem tutuş türkmen halkynyň adyndan bu goşgyny ýazdym diýlen ýaly mazmun gelip çykýar. Ýagdaý şeýle bolansoň, bu ýazylan goşgy we onda aýdylýan pikirler diňe meniň şahsy öz pikirim bolman, tutuş halkyň pikiridir («Magtymguly, sözlär tili türkmeniň»). Halk taýpa-tireleriň birleşip, bir döwlet gurmagyň tarapynda, şoňa görä-de taýpa-tire aksakgallary ykjamlanyp, bir döwletiň aladasyny etsin diýen ýaly parasatly teklip ol setirleriň arkasynda saklanýar.

Görşümüz ýaly, Magtymguly Pyragynyň «Türkmeniň» atly şygry özüniň ýeňil, düşnükli, çeper dili bilen sungatyň iň ýokary basgançagyna galan eser. Onda öňe sürülýän taglym-taglymatlar özleriniň

durmuşylygy bilen, asylllygy bilen halkymyzyň gymmatly edebi hazynasyna öwrüldi.

Söz usadynyň erkinlik we garaşsyz döwlet gurmak baradaky parasatly duýgy-düşünjeleri taryhy şertleriň selteň salmagy bilen öz zamanasynda amala aşmadyk bolsa-da, şeýle derwaýyslygyň millet bolup ýaşayşy dowam etmegiň gutulgysyz şertidigini juda şahyrana, owadan suhangöýlükde adamlaryň aň-düşünjesine tarap ugrukdyrmagyň hötdesinden gelip bilipdir. Beýik watançynyň zähmetiniň yrýa bolmandygyny biziň häzirki zamanamyz, ýagny Gahryman Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň baştutanlygynda kemala getirilen Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwri tassyklaýar.